

**Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta u Beogradu
Andragoško društvo Srbije**

**Biblioteka Andragoške studije 11
Biblioteka Andragoška iskustva 3**

Urednici:

**Dr Ranko BULATOVIĆ
Dr Miomir DESPOTOVIĆ**

Miomir Lj. Despotović

IGRA POTREBA

- andragoške varijacije -

Beograd, 2000.

1. Potrebe kao nedostatak ili objektivno-subjektivna refleksija spoljnjeg sveta

Celokupno ponašanje čoveka determinisano je složenim sistemom potreba. Otuda, gotovo svaki društveni i individualni problem ima svoj koren a i ishodište u ljudskim potrebama. Imajući to u vidu, sasvim je razumljiva zainteresovanost društvenih i humanističkih nauka, pa i andragogije, za njihovo proučavanje. Naravno, složenost ljudskih potreba, njihova socijalna ukorenjenost i integrisanost u celokupan motivacioni sistem individue, iznedrila je i neizbežne raznolikosti u njihovom razumevanju i definisanju. Matimor-Nudson zapaža da se potrebe definišu na jedan od sledeća četiri načina:

1. kao biološko-psihološko stanje slično nagonu;
2. kao želja ili osećanje koji podrazumevaju zadovoljstvo i dosezanje krajnjih ciljeva;
3. kao norma, odnosno praznina između poželjnog standarda i stanja koje stvarno postoji;
4. na neki drugi način - kao cilj, zahtev, obaveza, nužnost (prema: Kulić, 1999).

Nama se čini da je moguće, grubo govoreći, uočiti dva dominantna pristupa u definisanju potreba.

Prvi od njih definiše potrebe kao potpuno subjektivni osećaj nedostatka, nedostatka kojeg je osoba postala svesna i koji nastoji da prevlada određenom aktivnošću.

Tako je još je Lindeman govorio: "Potreba je svest da nešto nedostaje a nužda je saznanje situacije koja zahteva neposrednu akciju" (prema: Savićević, 1989, str. 95).

U standardnom psihološkom rečniku Engliša i Engliša potrebe se određuju kao "nedostatak, nečeg, što bi, kad bi bilo prisutno, doprinelo blagostanju organizma ili vrste, ili olakšalo njihovo uobičajeno ponašanje; ili stvar, aktivnost, ili stanje (unutrašnje ili spoljne) koje nedostaje" (Engliš i Engliš, 1972, str. 389).

Za Kreča i Kračfilda potrebe su "pomanjkanja kojih postajemo svesni" (Kreč i Kračfild, 1973, str. 301). Oni o potrebi govore kao o kombinaciji doživljenog nedostatka i osećanja obaveze ili prisile da se nešto učini u vezi sa njim. Takvo osećanje nužnosti naziva se potrebom (Kreč i Kračfild, 1973).

Hul kaže da se pojam potreba "često upotrebljava da izrazi nedostatak, kod pojedinca ili neke kategorije ljudi, uopšte ili u nekom sklopu okolnosti" (Houle, 1972).

Hariman i drugi potrebe definišu "kao, nedostatak ili neuravnoteženost koja inicira ponašanje", a Vitidž i Bjelkin kažu da su potrebe "nedostatak nečeg vitalnog ili važnog za organizam – deficit" (prema: Kulić, 1998.str. 62).

Autori materijalističke orijentacije u definisanju potreba žele, pre svega, da istaknu njihovo materijalno poreklo. U njihovim definicijama potreba, prilično jasno se prepoznaje jedan deo Marksovog koncentrovanog razumevanje sveta, njegova 10. teza o Fojerbahu: "Ne određuje svest ljudi njihovo biće, već obrnuto, njihovo društveno biće određuje njihovu svest" (Marks-Engels, 1974, str. 332), a koja sugerise da poreklo ljudske duhovnosti, pa i potreba, odnosno osećanja nedostatka, valja potražiti u ljudskoj praksi, odnosno sredini u kojoj čovek živi i deluje.

Ugledajući se na to razumevanje čoveka i njegovog sveta, Marković definiše ljudske potrebe na sledeći način: "Potreba je fizičko-psihološki, objektivno-subjektivni odnos čoveka i okoline" (prema: Nenadić, 1997).

U nastojanju da formuliše materijalističku teoriju potreba, Zvonarević kaže da "potrebu možemo općenito definirati kao određeno stanje organizma ili socijalnu situaciju, koja postoji nezavisno od svijesti osobe koja se nalazi u stanju narušene biološke ili socijalne ravnoteže" (Zvonarević, 1981, str. 228). Međutim, samo postojanje potrebe ne pokreće čoveka na aktivnost. Da bi postale pokretači aktivnosti potrebe se moraju odraziti u ljudskoj glavi, moraju dobiti svoj psihološki oblik, a to je osećaj. "Organski osjećaji su psihološki odraz bioloških potreba u našoj svijesti i oni sadrže kako emocionalne tako i osjetne elemente. Intelktualni osjećaji su odraz postojanja socijalnih potreba – osjećaj usamljenosti, manje vrijednosti, krivnje itd. - a sadrže opet, osim emocionalnih elemenata, prvenstveno neke složenije predodžbe i misaone elemente. I jedna i druga grupa takvih osjećaja redovito je praćena neugodom, općom psihičkom napetošću, manjim ili većim strahom i tjeskobom" (Zvonarević, 1981, str. 228).

I ruski autor Petrovski potrebu određuje kao "stanje ličnosti koja izražava njenu zavisnost od konkretnih uslova postojanja i koja se pojavljuje kao izvor aktivnosti čoveka" (prema: Kulić, 1998, str.62).

Savićević, isto tako, potrebe shvata u materijalističkom smislu i određuje ih "kao dinamičko-aktivističke procese objektivno-subjektivnog odražavanja stvarnosti i pokretačku snagu razvoja društva i pojedinca" (Savićević, 1989, str.71).

Za Grebenikova jedna od bitnih odrednica ljudskih potreba jeste činjenica da se one javljaju u dijalektičkom jedinstvu objektivnog i subjektivnog (prema Kulić, 1998).

Govoreći o koncepciji ljudskih potreba Grebenikova i nekih drugih autora, Kulić (1998), s pravom zaključuje da isticanje objektivno-subjektivnog

karaktera ljudskih potreba znači da su potrebe uslovljene kako prirodnom i društvenom sredinom i odgovarajućom biološkom i socijalnom organizacijom, tako i ličnim poimanjem sveta u kome se sistem potreba ispoljava

Subjektivističko razumevanje potreba govori, dakle, o potrebama kao o nedostataku, a materijalističko kao o subjektivnoj refleksiji spoljnog sveta, ali oba provociraju izvestan broj pitanja čije bi odgonetanje moglo doprineti daljem i dubljem poimanju fenomena ljudskih potreba. Reč je o sledećem: ako su potrebe nedostatak kakva je uloga i kolika je (ne)moć objektivnih (društvenih) okolnosti u njihovom nastanku i razvoju; kako potrebe, shavćene kao nedostatak, uopšte nastaju, kako se kvalitativno i kvantitativno menjaju, odnosno razvijaju, i kako se različite vrste potreba odnose jedne prema drugima; da li je lišavanje (nezadovoljenje i nezadovoljavanje) odlučujući način za nastanak i razvoj potreba ili zadovoljenje ima u tome odlučujuću ulogu; čak i ako su potrebe subjektivna refleksija objektivnog, postavlja se isto pitanje; bez obzira da li zadovoljenje ili nezadovoljenje stvara i razvija potrebe na koji način on to čini, preko kojeg mehanizma; s druge strane, ako je potreba subjektivna refleksija objektivnog kroz koje mehanizme se objektivno prelama u subjektivno; kako se odvija ta međuigra objektivnog i subjektivnog, posebno, kakav je odnos između objektivnog i subjektivnog u nastanku i razvoju potreba; ako su potrebe subjektivna refleksija objektivnog, da li to znači da iz ljudske unutrašnjosti i subjektivnosti ne mogu doći autentični podsticaji za nastanak i razvoj potreba; i na kraju, da li i jedno i drugo razumevanje potreba dozvoljava postojanje obrazovnih potreba kao relativno samostalne grupacije u okviru celovitog sistema potreba, da li se i obrazovne potrebe mogu shvatiti kao nedostatak ili subjektivna refleksija objektivnog, ili možda nekako drugačije; ako obrazovne potrebe zaista postoje, kakva je njihova priroda, vrsta i u kakvom odnosu se one nalaze prema ostalim potrebama iz sistema potreba odraslih ljudi?

2. Obrazovne potrebe kao nedostatak

U većini slučajeva i obrazovne potrebe se određuju kao nedostatak, deficit, jaz, praznina, razlika, diskrepancija ili odnos između onog što jeste i onog što treba, ili je poželjno da bude, između sadašnjeg, posedovanog, dosegnutog, s jedne, i poželjnog, anticipiranog, zahtevanog, ili normiranog stanja, s druge strane. Razumevanje potreba kao nedostatka prisutno je čak i kod onih autora koji uvažavaju i podrazumevaju dimenziju objektivnosti, odnosno njihovog društvenog porekla i njihove društvene uslovljenosti. To se verovatno dešava usled mogućnosti njihove lakše operacionalizacije u istraživanjima i izradi

programa obrazovanja ali, mislimo pre svega, zbog tradicionalnog shvatanja prirode procesa obrazovanja i učenja kao fenomena u čijoj osnovi (neopravdano) leži koncept deficita. Čak i Zvonarević, u svojoj studiji, Primjena psihologije u obrazovanju odraslih, koja je prethodila njegovom već citiranom delu, ne stoji čvrsto na materijalističkoj poziciji u definisanju obrazovnih potreba, jer ih određuje kao obrazovni deficit, (videti: Zvonarević, 1962).

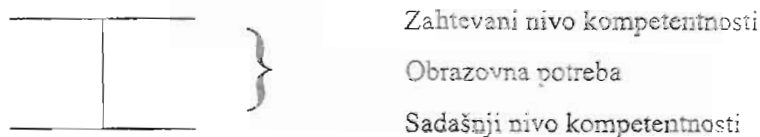
Pastuović smatra da je "obrazovna potreba predstavljena razlikom između znanja, veština i stavova koji su potrebni za uspješno obavljanje određene funkcije ili zadatka te onih znanja, vještina i stavova koje kadrovi, koji te funkcije i zadatke treba da obavljaju, već imaju" (Pastuović, 1978, str.103).

Pejatović shvata obrazovne potrebe "kao odnos (koji se najčešće izražava razlikom) između znanja, umenja i navika koje čovek (ili društvena grupa) poseduju i onih znanja, umenja i navika koja su mu potrebna za uspešno obavljanje raznovrsnih uloga u brojnim oblastima života" (Pejatović, 1994, str. 56).

Noks govori o obrazovnim potrebama kao o "jazu između postojećih i poželjnih veština" (Knox, 1986, str. 57).

Obrazovna potreba za Noulesa (Knowles, 1970) je nešto što ličnost treba da nauči za svoje dobro, za dobro organizacije ili društva. To je jaz između sadašnjeg i zahtevanog nivoa kompetentnosti koje je definisala sama individua, organizacija ili društvo. Noules daje i grafički oblik ovakvog razumevanja potreba (Knowles, 1970).

Šema 1. Obrazovna potreba kao razlika između sadašnjeg i zahtevanog nivoa kompetentnosti

U svojim kasnijim radovima Noules (Knowles, 1990) govori o potrebama učenja i smatra da je prvi korak i efikasno sredstvo u njihovom dijagnostifikovanju konstrukcija modela poželjnog ponašanja, učinka ili kompetentnosti. Shodno tome, potrebe učenja mogu biti definisane kao "diskrepancija ili jaz između kompetencija definisanih u modelu i njihovog sadašnjeg nivoa razvijenosti kod učenika" (Knowles, 1990, str. 128).

Sork i saradnici govore o obrazovnim potrebama kao "diskrepancije ili praznine između nekog željenog ili prihvatljivog uslova ili stanja stvari i aktuelnog ili opaženog i osećanog uslova ili stanja stvari" (prema: Kulić, 1989, str. 91).

I neki drugi autori (Shafritz, Koepe, Soper) određuju potrebe kao "prazninu između postojećeg i poželjnog statusa" te je stoga identifikacija diskrepancije između "šta je i šta bi trebalo da bude" (prema: Kulić, 1998, str. 83) prvi korak u izradi programa obrazovanja.

Bošije i Pipers određuju obrazovne potrebe kao "jaz između sadašnjeg stanja odraslog učenika i određenih poželjnih uslova..." (Boshier and Peters, str. 198).

3. Multidimenzionalnost obrazovnih potreba

Ključno pitanje koje se postavlja u razumevanju potreba uopšte, pa i obrazovnih posebno, s obzirom na njihove prethodno navedene definicije, jeste: da li su obrazovne potrebe nedostatak; jaz praznina, razlika, diskrepancija, deficit, i ako jesu, da li je to uvek i samo subjektivni nedostatak ili je reč i o nedostatku koji je sasvim objektivnog porekla i značenja? Shodno svom razumevanju potreba, Savićević (1989) misli da nema naučnog opravdanja da se potrebe definišu u negativnom smislu, kao nedostatak jer to apostrofiraju samo njihovu subjektivnu dimenziju. I Dirden ističe da potreba nije samo stanje odsustva, te da su za primenu koncepta potreba bitni sledeći kriterijumi: 1. postojanje norme ili standarda, 2. činjenica da norma ili standard nisu postignuti, 3. činjenica da je potreba relevantan uslov postignuća norme (prema: Kulić, 1998).

Mi, međutim, mislimo da nema razloga da o potrebama uopšte, pa i o obrazovnim posebno, ne govorimo, između ostalog, i kao o subjektivnom osećanju nedostatka. Dobar deo homeostatičkih potreba su uglavnom potrebe nedostataka i sasvim su subjektivno obojene. Andrilović, govoreći o homeostatičkim potrebama, ide čak do toga da i očit višak u nekoj potrebi, kroz dvostruku negaciju tretira kao manjak: "Homeostazu može poremetiti i višak nečega (napr, spolnih hormona) što čovjeka također goni na aktivnost. Međutim, u takvim se slučajevima višak opet može tumačiti kao nedostatak onog što je višku komplementarno – do ravnoteže" (Andrilović, 1976, str.30). Reč je dakle o nedostatku nedostatka do ravnoteže. Razumevanje potreba kao subjektivnog osećanja nedostatka ili neadekvatnosti ne negira u potpunosti njihov objektivni karakter. Naime, nedostatak i neadekvatnost se javljaju i postoje u odnosu na neko (samo)definisano, anticipirano stanje ili cilj za koje se ipak može reći da su daleka individualna refleksija mogućeg i realnog.

Pored toga što o potrebama, posebno obrazovnim, možemo govoriti kao o subjektivnom nedostatku, o njima se može govoriti kao i o savim objektivnom nedostatku, diskrepanciji, jazu između postojećeg, dosegnutog, s jedne, i poželjnog, normiranog, zahtevanog, stanja koje, uspostavlja neki sistem, grupa ili pojedinac. Ovaj oblik nedostatka proizilazi iz nužnosti projekcija društvenih namera, zahteva, ambicija, ciljeva, htenja, normi, standarda i sadržaja znanja u strukturu ličnosti pojedinca. Reč je o ambiciji i neophodnosti instalacije i strukturiranja određenih svojstava, koje makro ili mikro-sredine smatra važnim i značajnim za ličnosti, što predstavlja osnovu internalizacije učenja, obrazovanja, vaspitanja, socijalizacije, enkulturacije, animacije i konačno participacije u tim procesima. Svojstva, odnosno sadržaji koji se projektuju manifestuju se kao stvarne, realne potrebe i u odnosu na pojedinca ili grupu mogu biti formulisani u obliku imperativa, ili suzdržane poželjnosti, ili svega onog što se nalazi između ta dva ekstrema.

U svetlu prethodnog razmatranja pojam objektivnosti (društvene determinisanosti) potreba postaje jasniji. Verujemo, naime, da pojam objektivnosti u razumevanju ljudskih potreba, posebno obrazovnih ima najmanje dvostruko značenje.

Prvo, i osnovno značenje objektivnosti je ono koje insistira na njihovom socijalnom poreklu i determinisanosti. Socijalno (objektivno) poreklo, ljudske unutrašnjosti, pa i potreba, zaista je teško osporiti. To je ona dimenzija objektivnosti o kojoj posebno govori Savićević. Dosledno svom razumevanju potreba uopšte, on i potrebe u andragogiji određuje kao "dinamične procese objektivno-subjektivnog odražavanja stvarnosti i kao pokretačku snagu razvoja društva i pojedinca" (Savićević, 1989, str. 106). Subjektivistička koncepcija potreba insistira na spontanosti njihovog javljanja u svesti pojedinca i o potrebama misli kao o subjektivnom psihičkom stanju, zanemarujući činjenicu da su potrebe proizvod društvenih odnosa, da su objektivno društveno uslovljene stepenom razvoja proizvodnih snaga društva i kvalitetom sistema društvenih odnosa. Druga dimenzija ili značenje objektivnosti potreba odnosi se na stvarni, aktuelni, zahtev, imperativ, standard, normu, pa i interes, koje u određenom trenutku, uspostavlja neka sredina ili sistem, situacija, grupa ili pojedinac u odnosu na druge pojedince i grupe ili sebe.

Mislimo da je zaista teško, do kraja, i sasvim pouzdano, pogotovu na praktičnom nivou, razlučiti potrebe kao subjektivni nedostatak i potrebe kao objektivni nedostatak u njihovom dvostrukom značenju, jer se one često uzajamno prožimaju i prerastaju jedne u druge i proizilaze jedne iz drugih.

Naravno, razumevanje potreba kao nedostatka nije jedino značenje obrazovnih potreba. S obzirom da je razvoj celoživotni proces i fenomen čiji je smisao, govoreći Maslovljevom terminologijom – samoostvarenje (Maslov,

1982), ili Spinozinom - istrajavanje u sopstvenom biću (Spinoza, 1983), čovek, pa i odrastao, se u odnosu na vlastiti razvoj ne nalazi samo u stanju nedostatka, neadekvatnosti u odnosu na neki spoljni standard ili normu, već u procesu stalnog samopotvrđivanja, samoprevazilaženja, i upornog samodosezanja. S obzirom da je na stalnom i trnovitom putu rasta, razvoja, sazrevanja, postajanja, bivanja, samoosvajanja, samoostvarenja i samooblikovanja on je i u stalnom procesu (samo)proizvođenja potreba i samoprevazilaženja u njihovom zadovoljavanju. U tom slučaju prethodno stanje, prethodno dosegnuti nivo, nije nedostatak i neadekvatnost u odnosu na moguće, već samo drugačiji kvalitet i stanje. Zato mislimo da je moguće govoriti o obrazovnim potrebama kao potrebama (samo)rasta, (samo)razvoja, odnosno (samo)prevazilaženja. Kod ove grupe potreba cilj nije nadoknađivanje nedostatka i uspostavljanje ravnoteže, već (samo)produbljivanje neravnoteže i sama aktivnost. Uspostavljanje neravnoteže i sama aktivnost (samoprevazilaženja) su povezani sa unutrašnje nagrađenim posledicama.

Pojedinac može imati potpunu svest o potrebama nedostatka i potrebama (samo)prevazilaženja, razumeti njihovo poreklo, načine i posledice njihovog zadovoljavanja. Međutim, u određenim okolnostima on ih ne mora biti u potpunosti svestan i biti u stanju da ih precizno artikulise. To što ih pojedinac nije svestan, što ih sasvim jasno ne prepoznaje i nije u stanju da ih izrazi, ne znači da one ne postoje, i da ih ne može uočiti i precizno artikulirati umesto njega i za njega neko drugi. Da bi se istakla ova dimenzija obrazovnih potreba autori iz oblasti andragogije govore o artikulisanim, prepoznatim, simptomatičnim, osnovnim, na jednoj i o neprepoznatim, preskriptivnim, normativnim, potrebama sistema i sl., na drugoj strani (detaljnije videti: Savićević, 1989; Kulić, 1998). U prvom slučaju reč je, dakle, o potrebama kao subjektivnom stanju, (subjektivnim potrebama nedostatka i potrebama samoprevazilaženja) potrebama koje "priznaju" i izražavaju potencijalni učesnici procesa obrazovanja, dok se u drugom slučaju radi o potrebama kao realnom stanju koje su drugi definisali, procenili i normirali i koje postoje nezavisno od toga šta o tome misle i znaju potencijalni učesnici procesa obrazovanja (objektivne potrebe nedostatka i potrebe samoprevazilaženja).

4. Sjedinjenost sa granicama

Moguće je da sa stanovišta praktične upotrebljivosti, definisanje potreba kao nedostatka izgleda najjednostavnije i najkorisnije, mada, stvarna, empirijska situacija čistog i potpunog nedostatka gotovo da ne postoji. Naime, nikakav nedostatak ne može biti ni opažen ni nadomešten, pogotovu kada su u pitanju obrazovanje i obrazovne potrebe, ako se nemaju u vidu njegove granice

(dosegnuto i moguće). Zato mislimo da teorijsko promišljanje i empirijsko proučavanje potreba zahtevaju nešto kompleksniji pristup.

Obrazloženje ovog opredeljenja podrazumeva prethodnu raspravu o sledećim pitanjima: da li potrebe mogu biti apsolutno i trajno zadovoljene; da li zadovoljena potreba i dalje postoji; da li je sintagma "zadovoljena potreba," ustvari - nonsens? Maslov kaže da "potrebe prestaju da igraju aktivnu determinišuću ili organizujuću ulogu čim su zadovoljene" i da "suštinski zadovoljena osoba nema više potreba. Za nju se može reći da ih ima jedino u metafizičkom smislu u kojem sit čovek oseća glad, ili puna boca ima prazninu" (Maslov, 1982, str. 112). Posle zadovoljenja, potreba, dakle, nestaje kao aktuelni motivator, odnosno organizator ponašanja. Ali, ako do krajnje iznemoglosti izgadnelog čoveka nahranimo, njegov stomak može biti pun, ali je on, zaista, daleko od toga da mu je zadovoljena potreba za hranom. No, ne moramo tragati za drastičnim primerima da bismo ilustrovali stav o relativnoj zadovoljenosti potreba. Dovoljno je uzeti u obzir njihov ciklični karakter. Tako je potreba za hranom u većini kultura šestočasovni ili osmočasovni fenomen. Ljudske potrebe su u toj meri ciklične da su gotovo konstantne. Poseban slučaj su one potrebe kod kojih sa zadovoljenjem granica zadovoljenosti stalno izmiče. Imajući to u vidu mislimo da se zaista sa punim pravom, može govoriti samo o relativnoj zadovoljenosti ljudskih potreba. Usled cikličnog karaktera potreba, odnosno njihove samo relativne zadovoljenosti, čovek uvek ima konstantnu percepciju stanja u kome se potreba trenutno nalazi, do kog nivoa je ona trenutno (ne)zadovoljena. On "zna" o kom stepenu lišavanja je reč, da li je u pitanju dvočasovna glad ili iscrpljujuća izgadnelost. Baš zato što ima iskustvo prethodnog zadovoljenja, on takođe zna i u kojoj meri bi ona trebalo da bude zadovoljena, on ima određeni, kulturno i individualno uspostavljen, standard, meru odnosno, anticipaciju njenog zadovoljenja.

Mislimo da je anticipacija stepena, odnosno količine zadovoljenja isto toliko aktuelni motivator ponašanja kao i stvarni nedostatak i to utoliko pre što se preko anticipacije zadovoljenja ostvaruje jedan deo društveno-kulturnog uticaja na potrebe. Anticipirano ili metazadovoljenje je vrsta i posledica socijalnog učenja koje sadrži društveno-kulturni, ali i vlastiti intristički i idiosinkratički obrazac, standard, koji prilično precizno sugerise za čim i u kojoj meri treba težiti (objektivni karakter potreba). Samo na osnovu te dve mere (prethodnog i anticipiranog stepena zadovoljenja) nastaje osećaj nedostatka, depri-vacije ili osujećenja, što tek čini celinu potrebe. Svaka potreba je, prema tome, satkana od sopstvenih prethodnih tragova i anticipacija mogućnosti kao i onoga što se nalazi između njih. Iskustvo prethodnog i mogućnosti i granice novog zadovoljenja, stvaraju od potreba relativno trajnu kognitivnu i emocionalnu strukturu pa i karakteristike ličnosti. Izolovan, i u prošlom i anticipiranom

zadovoljenju neukorenjeni trenutni i difuzni osećaj nedostatka nije u stanju da se integriše u celokupnu strukturu ličnosti. Kad govorimo o potrebama moramo, prema tome, imati u vidu njihovu trodimenzionalnost: relativnu zadovoljenost, anticipaciju zadovoljenja i neravnotežu i debalans između njih. U samom razumevanju i posebno proceni i merenju potreba, dimenzija zadovoljenosti, odnosno njene anticipacije u odnosu na neravnotežu i debalans uvek imaju aditivni karakter. Shodno tome, potrebe definišemo kao stanje i/ili proces uspostavljanja neravnoteže i debalansa između postojećeg i mogućeg nivoa zadovoljenja. Neravnoteža se najčešće manifestuje kao nedostatak, mada ne nužno. Dobar primer je apetit, preterano gojaznog čoveka ili bilo koja neurotična potreba koja obično nije nedostatak već, naprotiv neumerenost i nezasićenost suprotnog značenja. Naravno, ne možemo je u potpunosti razumeti ni meriti ako nemamo u vidu njene granice.

5. Multideterminisanost potreba

Ljudske potrebe su funkcija uzajamnog dejstva mnogih faktora. Moglo bi se reći da je sistem potreba svakog pojedinca proizvod interakcije društva, odnosno šire društveno-ekonomske i kulturne situacije i njegovih personalnih karakteristika i kvaliteta, odnosno, ukupne personalne životne situacije.

Čovek se razvija kao ličnost sa specifičnim sistemom potreba živeći u društvu, pa se može reći da su ljudske potrebe društveno-istorijski i kulturni fenomen. U konglomeratu stvarnih i mogućih društvenih uticaja na potrebe, pre svega se izdvaja faktor društveno-ekonomske strukture, odnosno tip društva. From (1980) je pokazao kako se ličnost uobličava u odnosu sa celokupnim društvom, odnosno kako različiti tipovi društava, počev od feudalnog, kapitalističkog, fašističkog, socijalističkog i "zdravog društva" formiraju posebnu vrstu ličnosti i insistiraju na njenim različitim potrebama. Svaki tip društva uspostavlja koordinate u čijim okvirima se odvija razvoj pojedinca i definiše ono što on može i sme da očekuje i želi (društveni karakter). "Zdravo društvo" je ono koje u najvećoj meri zadovoljava osnovne humane potrebe, tako da se mogu izbeći osećanja usamljenosti, očaja i besmisla.

Kao jedan od subsystema društvene organizacije, kultura i tradicija takođe oblikuju ljudske potrebe. Malinovski (1971) je na primeru života "primitivnih" naroda ustanovio snažan uticaj tradicije na "primarne" potrebe, kao što su: glad, apetit, zadovoljavanje seksualnih potreba i slično.

Društvo posebno utiče na potrebe putem uslova i mogućnosti i način njihovog zadovoljavanja, odnosno opštih vrednosnih orijentacija koje dominiraju u jednom društvu. Potrebe se drugačije razvijaju u društvima blagostanja,

socijalne pravde i zdrave socijalno-ekonomske klime u kojima vladaju vrednosti tolerancije i slobode, nego u ekonomski nerazvijenim i nestabilnim društvima, društvima nedemokratske i represivne organizacije čiju celokupnu klimu karakterišu anomija, konformizam, bespomoćnost, manipulacija i sl.

Razume se da ljudske potrebe ne determinišu samo šire društveno-ekonomske okolnosti. Pojedinci funkcionišu u okviru različitih društvenih grupa i agencija. Porodica, grupe vršnjaka, radni kolektiv i druge grupe i organizacije u okviru kojih se pojedinac kreće presudno utiču na brojnost i raznovrsnost njegovih potreba. Ali i sam pojedinac ima određenu konstituciju, određeni personalni set osobina i kvaliteta i što je još važnije on ima lični životni splet okolnosti (lične karakteristike, uloge, funkcije, odnose) koji ga definišu i koji su proizvod ali i determinanta njegovih potreba.

Isto tako, u okviru same organizacije ličnosti, potrebe ne deluju kao samostalni i izolovani entiteti i karakteristike. Naprotiv, one su integralni deo te organizacije, a pre svega, njenog dinamičkog subkompleksa. Za formiranje i zadovoljenje potreba od posebnog je značaja njihova povezanost sa vrednostima i stavovima. Oni se nalaze u krajnje složenom i međusobno zavisnom odnosu sa istovremenim statusom i uzroka i posledice u odnosu jedni na druge. Na osnovu čovekovih potreba formiraju se vrednosti i stavovi. Ali vrednosti i stavovi predstavljaju i preduslov za javljanje i razvoj potreba. Vrednosti i stavovi su opšti načini i orijentacije ponašanja u zadovoljenju potreba. Oni sadrže kriterijume i standarde kojima se čovek rukovodi u zadovoljavanju svojih potreba. Moguće je da se pod uticajem prethodno pomenutih personalnih faktora znatno redukuje (sve)moć uticaja šireg društvenog konteksta na pojedinca i njegov sistem potreba. Moguće je međutim da su oni u stanju da unesu samo neznatne varijacije u ljudske potrebe koje su definisali širi društveni okviri.

6. Klasifikacije potreba

U osnovi rasprave o vrstama potreba nalazi se, makar tek implicitno, pretpostavka o njihovoj univerzalnosti. U nekim od klasifikacija ljudskih potreba, o njima se misli kao o kvalitetu koji poseduju ljudi svih istorijskih epoha, kultura i geografskih prostora. U drugima klasifikacijama govori se samo o potrebama koje pripadaju ljudima sasvim određenih društveno-ekonomskih i kulturnih zajednica.

Ako je saglasnost o univerzalnosti izvesnih potreba i postignuta, raznolikost kriterijuma njihovog klasifikovanja svakako nije izbegnuta. Toj (zdravoj) nesaglasnosti značajno doprinosi raznolikost naučnih područja i pristupa koji su zainteresovni za fenomen potreba.

U raspravama o potrebama i naporu da se one nekako svrstaju, da bi se bolje razumele, sasvim jasno se uočava trend da se one podele na dve osnovne kategorije: one koje pripadaju čoveku kao biološkom i individualnom biću i one koje su mu svojstvene kao društvenom biću, sa velikim brojem unutargrupnih i međugrupnih varijacija. Tako se suočavamo sa podelom potreba na animalne i ljudske, prirodne i duhovne, prirodne i veštačke, individualne i univerzalne, društvene i individualne, prave i lažne, biološke i psihološke, više i niže, vitalne i egzistencijalne, primarne i sekundarne, periferne i egzistencijalne, autentične i neautentične, relativne i apsolutne, subjektivne i objektivne, opšte i specifične, ljudske i neljudske, stalne i povremene, stvarne i izmišljene, materijalne i nematerijalne (detaljnije videti u: Golubović, 1973; Savićević, 1989; Nenadić, 1997; Kulić, 1998; Ristić, 1999).

Tolman (1967) je podelio potrebe na tri kategorije: primarne (zajedničke svim antropoidima – glad, žeđ, izbegavanje bola); sekundarne (one koje proizilaze iz društvenih odnosa i zavisnosti čoveka od drugih ljudi) i tercijalne (kulturno uslovljene, naučene potrebe – potrebe za uspehom, bogastvom, obrazovanjem).

Malinovski (1970) struktuirao ljudske potrebe u jednu paralelnu šemu u kojoj su na jednoj strani osnovne potrebe (uzrok) a na drugoj kulturni odgovori (posledice):

Osnovne potrebe	Kulturni odgovori
1. Metabolizam	1. Pribavljanje hrane
2. Razmnožavanje	2. Srodstvo
3. Telesne udobnosti	3. Sklonište
4. Bezbednost	4. Zaštita
5. Kretanje	5. Aktivnosti
6. Rašćenje	6. Obuka
7. Zdravlje	7. Higijena

Marks je pravio razliku između ljudskih i “životinjskih” potreba, odnosno, razliku između nepromenljivih i relativnih ljudskih potreba, vezujući prve za ljudsku prirodu, a druge za određene društvene strukture i načine proizvodnje (detaljnije videti: Heler, 1981).

Zvonarević potrebe deli na a) primarne biološke potrebe; b) primarne socijalne potrebe i c) sekundarne potrebe.

Primarne biološke potrebe su nasleđene potrebe i imaju primarno značenje za samo čovekovo postojanje. Kao takve, one su univerzalne, dakle svojstvene svim ljudima u svim epohama. Neke od tih potreba su: potrebe za materijama, potrebe za eliminacijom, potrebe za spavanjem i odmorom, seksualne potrebe i sl.

Primarne socijalne potrebe su vitalne za normalno funkcionisanje čoveka u ljudskoj zajednici. One su stečene ali su i deo socijalnog nasleđa. Manifestuju se kao: potreba za afirmacijom, potreba za društvom, potreba za simpatijom, potreba za socijalnim konformizmom, potreba za promenom i potreba za eksploracijom.

Sekundarne potrebe su stečene potrebe ali nisu univerzalne već individualne, neki ih pojedinci imaju, a drugi nemaju, u inače istim socijalnim okolnostima. One nisu od vitalnog značaja za opstanak pojedinca. Veoma su sadržajno i vrednosno raznolike, počev od potrebe za filmom do potrebe za alkoholom.

Čhartišvili deli potrebe na biogene, psihogene i sociogene. Biogene potrebe imaju sledeću strukturu: 1. potrebe povezane sa samoodržanjem (potrebe za hranom, samozaštitom, motornom, aktivnošću, odmorom, snom); 2. seksualne potrebe (potrebe za sjedinjavanjem sa suprotnim polom, sjedinjavanjem s istim polom); 3. potrebe povezane sa razmnožavanjem; 4. potrebe povezane sa alkoholom i narkotičnim sredstvima.

Psihogene potrebe se dele na: 1. intelektualne (perceptivna aktivnost, intelektualna aktivnost, sticanje novih iskustava, primanje informacija, sticanje znanja, teorijsko stremljenje i konstruisanje); 2. estetske potrebe (uživanje putem estetskog opažanja, estetsko stvaralaštvo, reprodukcija estetskih pojava do samoestetizacije). U psihogene potrebe autor ubraja: perceptivno uživanje, slobodu, rad, uspeh, pribavljanje i čuvanje vrednosti, turizam, profesionalnu delatnost, kolekcionarstvo, sanjarenje, senzaciju, povratak u prošlost, igru i zabavu, oštru unutrašnju napregnutost i igre koje traže naprezanje.

Sociogene potrebe imaju ovu strukturu: 1. potrebe za socijalnim odnosima usmerenim na dobrobit ljudi (dobrota, pravednost, zaštita drugih, pričinjanje ugodnosti drugima, briga za potomstvo i briga za blagostanje zemlje); 2. potrebe za socijalnim odnosima (saradnja, razgovor, razmena mišljenja, porodična sreća, drugarstvo i ljubav, rukovođenje drugima, stavljanje pod pokroviteljstvo jačega, zabava); 3. potrebe za socijalnim odnosima usmerenim u svoju korist (prestiz, isticanje sebe u prvi plan, čuvanje časti, nezavisnost, potreba da se takmiči i pobeđi, potreba da se ima vlast nad drugima, zavist, ponižavanje drugih (prema: Savićević, 1989).

Alderferer govori o potrebama egzistencije, potrebama povezivanja i potrebama rasta (napredovanja). Ove potrebe su biološki zasnovane mada mogu biti modifikovane kroz proces učenja. Potreba egzistencije su životne potrebe i mogu biti homeostatičke i nehomeostatičke. Glad i žeđ predstavljaju deficijenciju životnih potreba, dok su plata i fizički radni uslovi primer nehomeostatičkih životnih potreba.

Potrebe povezivanja obuhvataju veze sa drugim ljudima. To su obično članovi porodice, pretpostavljeni, podređeni, prijatelji, pa čak i neprijatelji.

Potrebe rasta (napredovanja) su potrebe za stvaralačkim, odnosno, produktivnim naporom. Zadovoljavanje potreba rasta (napredovanja) povezano je sa unutrašnje nagrađenim posledicama koje proizilaze iz upotrebe sposobnosti i kapaciteta kojima ličnost raspolaže (Alderferer, 1972).

Ne negirajući važnost izvorno-bioloških, odnosno urođenih potreba koje su primarne za održanje života, savremeni autori se sve više okreću razumevanju onih potreba koje su proizvod života u društvu jer "razumevanje ljudske psihe mora se zasnivati na analizi čovekovih potreba koje proističu iz uslova njegove egzistencije" (From, 1980, str. 49). Prema Fromovom shvatanju, specifične potrebe i strasti koje proizilaze iz ljudske egzistencije su: pripadnost - udruživanje nasuprot narcizmu, prevazilaženje - stvaralaštvo nasuprot destruktivnosti, ukorenjenost - bratstvo nasuprot rodoskrnavljenju, identiteta - individualnost nasuprot konformizmu, potreba za okvirom orijentacije i verovanja - razum nasuprot iracionalnosti (From, 1980). Pored ovih potreba koje su, uslovno rečeno, društveni proizvod, From govori i o specifično ljudskim i više individualnim potrebama: potreba za vezanošću, potreba za stvaralaštvom i stvaranjem, potreba za identitetom i integritetom, potreba da se bude priznat i prihvaćen i potreba za osnovnom orijentacijom (From, 1971).

Kreč, Kračfild i Balaki takođe govore o sistemu društvenih potreba, dakle onih koje determinišu društveno ponašanje ljudi zapadne civilizacije. To su: potreba za udruživanjem sa drugom osobom ili drugim osobama, potreba za sticanjem, potreba za prestižom, potreba za vlašću, altruistička potreba i potreba za radoznalošću (Kreč, Kračfild i Balaki, 1972).

Ivanović (1995) govori o primarnim biološkim potrebama, potrebama društvenosti, saznavnim potrebama, potrebi za stvaralaštvom i potrebi stvaranja novih potreba.

Svaka od ovih potreba, posebno onih o kojima govori From, ima oblik kontinuumu sa pozitivnim predznakom na jednoj i negativnim na drugoj strani. Koji od njih će dobiti prednost, odnosno u kom pravcu će se potrebe razvijati, zavisi od socijalno-kulturnih uslova u kojima se te potrebe oblikuju.

Pod uticajem društvenih, ali i personalnih životnih okolnosti pojedinac može razviti čitav sistem potreba koje su sa stanovišta njegovog opstanka potpuno negativne i destruktivne. Karen Hornaj, tako govori o neurotičarskim potrebama, misleći na one potrebe koje su nerealne, neumerene i u odnosu na sve druge izuzetno dominantne. Ona navodi sledeće neurotičarske potrebe: za naklonošću i odobravanjem, za nekim na koga će se osloniti, za svođenjem života u okvire užih granica, za moć, za iskorišćavanjem drugih, za ugledom, za divljenjem, za ličnim uspehom, za samodovoljnošću i nezavisnošću, za savršenstvom i nepovredivošću (Hornaj, 1964).

Raspravljajući o ljudskim potrebama sa stanovišta obrazovanja odraslih Noules (Knowles, 1970) ističe da je ljudsko ponašanje i delovanje proizvod potreba, situacionih snaga i personalnih karakteristika. U osnovne ljudske potrebe, Noules ubraja: fizičke potrebe, potrebe rasta, potrebu za sigurnošću, za novim iskustvom, potrebu za naklonošću i za priznanjem.

Jedno od najpoznatijih i teorijski najzasnovanijih razumevanja, pa i klasifikovanja ljudskih potreba predložio je Maslov (1982). On je ljudske potrebe smestio u piramidalnu hijerarhijsku strukturu koju čine: fiziološke potrebe, potrebe za sigurnošću, potrebe za pripadanjem i ljubavlju, potrebe za cenjenjem i za samostvarenjem.

Fiziološke potrebe. Manifestacije osnovnih fizioloških potreba su veoma brojne i raznovrsne. Pored gladi i žeđi i seksualnih potreba u njih je moguće uključiti i bilo koji fiziološki opis kao što su različite čulne prijetnosti (ukusi, mirisi, golicanja, milovanje). Sve fiziološke potrebe nisu, međutim, homeostatičke. Još uvek nema dokaza, kaže Maslov, da su seksualna želja, pospanost, puka delatnost ili kretanje i materinsko ponašanje kod životinja po svojoj prirodi homeostatičke.

Potrebe za sigurnošću. Potrebe za sigurnošću su sačinjene od onih za bezbednošću, stabilnošću, slobodom od straha, strepnje i haosa, od potrebe za strukturom, redom, zakonima, granicama, moćnim zaštitnikom. Dete, pa i odrasla osoba, samo nešto manje očigledno, vole siguran, predvidljiv, zakonit, i organizovan svet, svet na koji se mogu osloniti i u kojem se ne dešavaju neočekivane, haotične i opasne stvari. Članovi današnjih stabilnih društava, obično se osećaju dovoljno bezbednim od divljih zveri, kriminalnog nasilja, ubistava, haosa, tiranije pa kod njih potrebe za sigurnošću više i nisu istinski pokretač i organizator ponašanja. Proučavanje ovih potreba na neposredan i očigledan način upućuje istraživače na neurotičare ili na žrtve ekonomske i društvene nepravde, ili pak na situacije društvene dezorganizacije. Neke neurotične odrasle osobe uvek "žive" na ivici katastrofe i njihova potreba za sigurnošću često se izražava u traganju za zaštitnikom na koga se mogu osloniti, možda čak i Firerom, kako kaže Maslov (1982). Ova vrsta potreba postaje urgentna u situacijama kada zakonu i redu u društva zapreti opasnost. Tada se može očekivati da će kod većine ljudskih bića opasnost od nereda izazvati regresiju sa viših potreba na snažnije potrebe za sigurnošću. Lakše prihvatanje diktature ili vojne uprave je u tim situacijama uobičajena, gotovo očekivana reakcija.

Potreba za pripadanjem i ljubavlju. Komplex potreba za pripadanjem i ljubavlju čine: potreba za prijateljima, suprugom, decom, potreba za toplim odnosom sa ljudima, potreba za mestom u svojoj grupi ili porodici, potreba da se izbegne usamljenost, odbačenost i sl. Nikako ne treba potcenjivati značaj i vrednost susedstva, sopstvene teritorije, svoga klana, svoje klase,

svoje družine, svojih prisnih kolega sa kojima radimo. Kod ljudi našeg vremena postoji glad za prisnošću, za pripadanjem i potrebom da se savlada osećanje otuđenosti i samoće. Maslov kaže da je posebno važno shvatiti da ljubav i seks nisu ista stvar. Seks može biti čisto fiziološka potreba, ali ga mogu određivati ljubav i nežnost.

Potrebe za cenjenjem. Gotovo svi ljudi imaju potrebu i želju za postojanjem i obično visokom ocenom sebe samih, za samopoštovanjem i samo-cenjenjem i cenjenjem od strane drugih ljudi. Ova grupa potreba ima dvostruku usmerenost. Svi pojedinci u suočavanju sa svetom ispoljavaju potrebu za snagom, postignućem, kompetencijom, samopouzdanjem, za nezavisnošću i slobodom. Istovremeno oni imaju želje za dobrim glasom ili prestižom (definisane kao poštovanje ili cenjenje od strane drugih), statusom, slavom i sjajem, priznanjem, pažnjom, važnošću, dostojanstvom i uvažavanjem.

Potreba za samoostvarenjem. Ključni Maslovljev pojam je potreba za samoostvarenjem. Samoostvarenje podrazumeva težnju da se ostvari ono što u čoveku postoji kao mogućnost da se potpuno iskoriste raspoloživi talenti, kapaciteti i potencijali. Čovek mora da postane ono za šta je sposoban da postane i da tako ostane veran svojoj prirodi. Posebni oblici kroz koje se manifestuje ova potreba su veoma raznovrsni i razlikuju se od pojedinca do pojedinca. Kod neke osobe ona može imati oblik želje da se bude dobra majka, kod druge može da se ispolji kao želja da se bude dobar sportista ili slikar ili pronalazač.

Ipak, samoostvarene osobe imaju izvesne zajedničke karakteristike kao što su: uspešno opažanje stvarnosti, ležernije prihvatanje sebe i sopstvene prirode, spontanost i jednostavnost u ponašanju, sposobnost i potreba da se bude sam, nezavisnost od kulture i sredine, sposobnost da se uvek uživa u osnovnim životnim dobrima, sposobnost za mistični (vrhunski) doživljaj, osećanje zajedništva i duboke poistovećenosti, simpatije i naklonosti prema ljudskim bićima, demokratski složaj karaktera, uspešno razlikovanje sredstava i krajnjih ciljeva, filozofski, prijateljski smisao za humor, stvaralaštvo koje ne mora biti, i obično nije stvaralaštvo genija, već pre ono koje je izraz zdrave ličnosti i koje dotiče svaku delatnost kojom se osoba bavi, otpor prema enkulturaciji, odnosno sposobnost da se prevaziđe bilo koja pojedinačna kultura.

Prve četiri grupe potreba Maslov naziva potrebama nedostajanja (D-needs), dok petu grupu, odnosno potrebe samoostvarenja naziva potrebama postajanja i raščnjenja (B-needs).

Navedene klasifikacije potreba dobro ilustruju prethodno izrečen stav o raznolikosti u razumevanju pa i klasifikovanju potreba. Iako se potrebe klasifikuju s različitim stanovišta i sa različitim namenom, moguće je identifikovati izvesnu grupu potreba koje su prisutne u gotovo svim klasifikacijama i koje

bi mogle biti osnovno ili "zajedničko" jezgro svih klasifikacija potreba. Da bi unele izvestan operativni red u raznolike ljudske potrebe i stvorile praktičnu mogućnost za njihovo zadovoljenje, agencije iz sistema UN potrebe dele na: 1) materijalne potrebe koje se mogu obeležiti imenima, 2) socijalne potrebe koje se mogu obeležiti sa voleti i 3) personalne potrebe koje se mogu obeležiti sa biti (prema: Ristić, 1999).

Izuzimajući Tolmana (1967) koji u okviru tercijalnih potreba pominje i potrebe za obrazovanjem i donekle Malinovskog (1970) koji govori o potrebi za obukom, u pomenutim opštim klasifikacijama ljudskih potreba ne susrećemo se sa obrazovnim potrebama. Neki autori, kao čhartišvili (prema: Savićević, 1989) doduše, govore o intelektualnim potrebama, odnosno sticanju znanja, prijemu informacija, teorijskom stremljenju i konstruisanju. Maslov (1982) govori o potrebi (želji) za znanjem i razumevanjem. Sticanje znanja i sistematizovanje univerzuma posmatra se kao tehnika za sticanje sigurnosti u svetu, ili kada je reč o inteligentnom čoveku, izrazima samoostvarenja. Sticanje znanja je ustvari impuls za zadovoljenje radoznalosti, impuls da se nešto sazna, objasni, razume. Maslov izveštava da postoje istinske psihopatološke posledice osujećenja saznavnih potreba. Ivanović (1995), takođe u sistem ljudskih uključuje i saznavne potrebe.

Osnovna andragoška klasifikacija obrazovnih potreba podrazumeva, pre svega, njihovu podelu na globalne i diferencirane. Globalne obrazovne potrebe su potrebe društva, regiona ili privredne grupacije za određenim kadrovima. Diferencirane potrebe su individualne potrebe za određenim sadržajima znanja (detaljnije videti u: Samolovčev i Muradbegović, 1979; Pastuović, 1978). Tretirajući obrazovne kao važan deo složenog sistema ljudskih potreba, andragozi ipak klasifikuju obrazovne potrebe na veoma različite načine i sa različitim svrhom. Savićević je razvio jednu takvu multidimenzionalnu klasifikaciju obrazovnih potreba.

Prema kriterijumu opsežnosti (obuhvatnosti) obrazovne potrebe su društvene i individualne.

Prema kriterijumu funkcionalnosti obrazovne potrebe se dele, s obzirom na funkcije koje čovek ima u radu, upravljanju radom, socijalno političkim ulogama, van neposrednog rada, u porodici i vaspitanju i podizanju dece, u stvaralačkom korišćenju slobodnog vremena i samorealizaciji ljudske ličnosti.

Prema kriterijumu sadržaja obrazovne potrebe se mogu klasifikovati kao potrebe za opštim, obrazovanjem, profesionalnim obrazovanjem, društveno-političkim obrazovanjem, zdravstvenim vaspitanjem i obrazovanjem, obrazovanjem za život u porodici, za odbranom i zaštitom mikro sredine i šire društvene zajednice.

Prema kriterijumu nivoa obrazovanja obrazovne potrebe odraslih se mogu klasifikovati kao potrebe za osnovnim, srednjim, visokoškolskim i posleškolskim obrazovanjem.

Prema kriterijumu puteva i mogućnosti u zadovoljavanju obrazovne potrebe delimo na školske, vanškolske i one koje se zadovoljavaju putem samobrazovanja i samostalnog učenja uz multimedijски pristup.

Prema kriterijumu svojstava ličnosti koja se razvijaju putem obrazovanja, obrazovne potrebe se mogu klasifikovati kao intelektualne, moralne, estetske, radne i fizičko-rekreativne (Savićević, 1989).

Klasifikovanje potreba uopšte, pa i obrazovnih posebno, uvodi nas u izuzetno važnu problematiku razumevanja potreba kao celovitog sistema, odnosno pitanje njihovih međusobnih odnosa, posebno mesta obrazovnih u strukturi potreba odraslih ljudi i njihovih uzajamnih veza.

7. Mesto obrazovnih u strukturi potreba odraslih ljudi

Ma koliko da je pitanje klasifikovanja ljudskih potreba zaokupljalo pojedine autore, pitanje međusobnih odnosa različitih potreba u tim klasifikacijama je ostalo prilično zanemareno. Teorijski je posebno neobrazloženo ostalo pitanje da li su obrazovne potrebe zaista strukturalni deo ostalih ljudskih potreba i u kakvom odnosu se one nalaze sa pojedinim delovima te strukture.

Alderferer (Alderferer, 1972) delimično razmatra odnose među različitim potrebama iz svog sistema klasifikacije potreba ističući da će niži nivo zadovoljenosti potreba povezivanja proizvoditi veće zahteve u egzistencijalnim potrebama. Istovremeno, veći nivo zadovoljenosti egzistencijalnih potreba će proizvoditi veće zahteve u potrebama povezivanja. U istom odnosu se nalaze i potrebe povezivanja i potrebe rasta (napredovanja). Jedan od osnovnih postulata Maslovljeve (Maslov, 1982), teorije potreba jeste, kao što je već pomenuto, da su nezadovoljene potrebe osnovni organizatori ljudskog ponašanja. Ni jedna potreba ne može se javiti dok nije zadovoljena prethodna, niža, potreba. Zadovoljenje nižih, dovodi do razvoja viših potreba. U tom smislu potrebe su celovit, međuzavisan i funkcionalan sistem u kome je čak i zadovoljenje egzistencijalnih potreba kao najnižih, uslov za nastanak i razvoj potreba samoostvarenja, kao najviših. Potrebe se dakle razvijaju izrastajući jedne iz drugih kroz mehanizam zadovoljenja. Samoostvarenje je, prema tome, na neki način, kumulativni efekat zadovoljenja svih ostalih, nižih potreba. Ovakvo razumevanje odnosa među potrebama i njihovog razvoja uopšte, rađa dva značajna pitanja: prvo, da li zaista, i s kojim posledicama, potrebe, u procesu zadovoljenja, mogu biti stavljene na "režim čekanja", odnosno da li, recimo,

potreba za ljubavlju "može" i sa stanovišta ukupnog mentalnog zdravlja, "sme" da čeka zadovoljenje potrebe za sigurnošću, ili ona kao potreba koja ima svoju urgentnost, mora, bez obzira na stanje drugih potreba, da nađe relevantan način da se ispolji i zadovolji u nekoj meri; i drugo, kako odrasli, zdravi ljudi, koji žive na nivou viših potreba, podnose iznenadna i značajna lišavanja u nižim potrebama, da li to lišavanje dovodi do regresije celokupnog sistema potreba, regresije u smislu odricanja od viših i vraćanje življenju na nivou nižih potreba, ili se taj gubitak jednostavno podnosi ne produkujući regresiju?

Ako potrebe jesu, i mogu da budu, trajni zatočnici svih potreba koje su hijerarhijski niže od njih, i ako ove svojim nezadovoljenjem mogu da ih zaustave i gotovo beskrajno drže na režimu čekanja, onda one ili nisu osnovne ljudske potrebe ili, baš zbog toga što to jesu, mudrošću i adaptibilnošću tela i duha, i u uslovima koji su deprivirajući sa stanovišta zadovoljenja nižih potreba, moraju da produkuju načine da se nekako ispolje i zadovolje u nekoj meri.

Sa stanovišta opštih teorija motivacije, odnosno opštih razmatranja o potrebama, mesto obrazovnih u strukturi ljudskih potreba je prilično raznoliko shvaćeno. U optčaju su veoma različita očekivanja i rešenja.

Polazeći od Maslovljeve (Maslov, 1982) teorije, u kojoj se govori o kognitivnim potrebama, potrebama da se zna i razume, obrazovne potrebe bi mogle da budu tretirane kao potrebe višeg reda i svrstane u grupu potreba, odnosno tehnika, samoostvarenja.

Savićević (1989) ističe da je za andragošku misao posebno značajno ne posmatrati obrazovne potrebe kao izolovan socijalno-vaspitni fenomen, jer su one sastavni deo kompleksnih socijalnih potreba, kako pojedinca tako i društva kao celine.

Prema mišljenju Kogana (Kogan, 1981), obrazovne potrebe spadaju u bazične ljudske potrebe i kao takve su strukturalni deo jedinstvenog sistema potreba. One se, međutim, ne mogu svoditi na potrebe saznanja, na duhovne potrebe jer su sveobuhvatnije i imaju integrativnu funkciju - integrišu i materijalne i duhovne potrebe ličnosti u jednu celinu. Sve ostale potrebe su zasnovane na njima i povezane sa njima. Tako se, na primer, potreba za radom ne može javiti ako nije povezana sa potrebom za sticanjem znanja, umenja i navika. Obrazovne potrebe uspostavljaju strukturalne i funkcionalne veze sa svim ostalim ljudskim potrebama, i tek tako omogućuju i znače ono što one zaista jesu - svestrani razvoj ličnosti.

Pejatović (1994) govori o trostrukoj prirodi obrazovnih potreba i odnos između obrazovnih i ostalih potreba razmatra na tri nivoa. Na prvom nivou, sazajne i obrazovne potrebe mogu se vezati za svaku od ostalih vrsta potreba. Na primer, u okviru potrebe za hranom čovek može imati potrebu da sazna kako će je što ekonomičnije pripremati ili da na organizovan i sistematski na-

čin stekne znanje iz područja kulinarstva. Na drugom nivou, obrazovne potrebe se mogu naći među drugim vrstama potreba koje se mogu zadovoljiti vaspitanjem i obrazovanjem. Te potrebe po svom karakteru nisu obrazovne ali ga poprimaju načinom zadovoljavanja. Svoju potrebu za druženjem i pripadanjem čovek može zadovoljiti u okviru obrazovne grupe i ona može predstavljati razlog uključivanja u neki oblik obrazovanja odraslih. Na trećem nivou, obrazovne potrebe se mogu posmatrati kao zasebna vrsta potreba. Reč je o potrebama za određenim obrazovnim aktivnostima, sadržajima, organizacionim oblicima i metodama obrazovanja.

Nešto potpuniji uvid u povezanosti obrazovnih i ostalih potreba može se dobiti razmatranjem problema participacije u oblicima obrazovanja odraslih, odnosno one vrste potreba koje se zadovoljavaju kroz nju.

Hul (Houle, 1963) je identifikovao šest grupa orijentacije prema obrazovanju. Kod usmerenih, eklektičkih i sveobuhvatnih osoba, obrazovanje je tesno povezano sa veoma raznolikim potrebama. Tako usmerena (fokusirana) osoba kroz participaciju u učenju i obrazovanju ostvaruje sazajne ciljeve, lične ciljeve (postati ličnost, biti dobar roditelj, profesionalno napredovati), socijalne, religijske, hedonoističke ciljeve i težnje.

Prema nalazima nekih drugih istraživača (Havighurst & Or, 1956) obrazovanje je tesno povezano sa razvojnim odnosno životnim zadacima koje ljudi ispunjavaju tokom života. U slučaju sredovečnih ljudi reč je o: osamostaljivanju i razvoju dece, potpunijem upoznavanju partnera, postizanju nezavisnosti u odnosu na roditelje, prihvatanju psiho-fizičkih promena, profesionalnom razvoju i sl.

Prema Tofovim (Tough, 1979) istraživanjima odrasli ljudi uče, preduzimaju samostalne projekte učenja da bi zadovoljili svoje potrebe u vezi sa radom porodicom, zdravljem, političkim dešavanjima i sl. Glavni pokretač na obrazovnu aktivnost je, prema mišljenju Tofa, anticipirana korist ili govoreći jezikom S-R psihologije, anticipacija zadovoljstva, koja čini najznačajniji deo ukupne motivacije za učenje.

Bošijeva (Boshijer, 1985) ispitivanja su pokazala da odrasli učestvuju u obrazovnim aktivnostima zbog zadovoljenja sledećih potreba:

- potrebe za socijalnim kontaktom,
- potrebe za socijalnom stimulacijom,
- potrebe za profesionalnim unapređenjem,
- potrebe služenja zajednici,
- potrebe spoljnog očekivanja,
- kognitivni interes.

Morstein i Smart (prema: Savićević, 1989) su došli do šest faktora participacije odraslih u obrazovanju.

I faktor - **Socijalne veze**

- zadovoljavanje potrebe za ličnim povezivanjem i prijateljstvom,
- stvaranje novih prijatelja,
- susret sa suprotnim polom.

II faktor - **Spoljnja očekivanja**

- prihvatanje nečijih instrukcija,
- ispunjavanje očekivanja autoriteta.

III faktor - **Socijalna dobrobit**

- poboljšavanje sposobnosti služenja ljudskom rodu,
- priprema za služenje zajednici,
- poboljšavanje sposobnosti i učestvovanja u radu zajednice.

IV faktor - **Profesionalno napredovanje**

- dobijanje višeg statusa na poslu,
- obezbeđenje profesionalnog napredovanja,
- učestvovanje u takmičenju.

V faktor - **Bekstvo**

- oslobađanje od dosade,
- raskid sa rutinom na poslu ili kod kuće,
- obezbeđivanje raznovrsnosti životnih sadržaja.

VI faktor - **Kognitivni interes**

- učenje radi samog učenja,
- traženje znanja radi samog znanja,
- zadovoljavanje tragalačkog mišljenja.

Niz empirijskih istraživanja obavljenih u Jugoslaviji takođe pokazuju da su razlozi participacije odraslih u obrazovanju veoma raznoliki.

Samolovčev (1979) je došao do sledećeg redosleda razloga za uključivanje odraslih u proces obrazovanja:

- želja za sticanjem veće kvalifikacije,
- neposredna materijalna korist,
- želja za proširenjem opšte kulture,
- upućenost od preduzeća,
- želja za afirmacijom u struci,
- poseban interes za učenje,
- uticaj drugih.

Kulić (1985) je došao do sledeće liste podsticaja za obrazovanje:

- povećanje ličnog dohodka,
- želja za usavršavanjem u struci,
- dobijanje boljeg radnog mesta,
- veće uvažavanje u OUR-u, podsticajna politika OUR-a.

Ilić i saradnici (1986) su dobili sledeći redosled razloga za obrazovanje kod kategorije mladih radnika:

- veći lični dohodak,
- lakši posao,
- veći ugled u društvu,
- sigurnost posla,
- sticanje rukovodećeg položaja,
- lično zadovoljstvo,
- produbljivanje znanja.

Oljača i Kosanović (1987) su došle do sledeće hijerarhije motiva za obrazovanje:

- da ostvarim veći lični dohodak,
- sadašnji moj posao malo je cenjen i nagrađen,
- da budem u savremenim tokovima poslova koje sada obavljam,
- da ostvarim profesionalnu želju za koju nisam imao priliku,
- sadašnji posao mi ne obezbeđuje perspektivu,
- da povećam produktivnost,
- posao koji obavljam šteti mom zdravlju,
- da promenim radnu sredinu, jer mi ova ne odgovara,
- želim sebi povećati ugled i poštovanje,
- posao koji radim može biti lako ukinut,
- ne interesuje me posao koji obavljam.

Kulić (1998) je utvrdio sledeći redosled motiva za obrazovanje:

- povećanje ličnog dohotka,
- želja za usavršavanjem u struci,
- dobijanje boljeg radnog mesta,
- želja za proširivanjem obrazovanja,
- mogućnost stvaralačkog rada,
- zanimljiv posao,
- ugledan društveni položaj,
- ugledanje na drugove koji uče.

Navedena teorijska razmatranja i empirijska istraživanja govore da odrasli kroz participaciju u obrazovanju, odnosno, zadovoljavanjem obrazovnih potreba, zadovoljavaju niz svojih drugih, veoma raznolikih potreba. Iz nave-

denih istraživanja može se lako zapaziti da su obrazovne potrebe povezane sa potrebom za novcem (iza kojih mogu biti egzistencijalne ali neke druge potrebe), potrebe za profesionalnim napredovanjem i razvojem, sa potrebama ce-njenja, pripreme za roditeljstvo i različite porodične funkcije i uloge, kao i sa potrebama razvoja, odnosno, samoostvarenja. U svetlu ovih nalaza Koganova pretpostavka (Kogan, 1981) o integrativnoj prirodi obrazovnih potreba ili pretpostavka o njihovoj trostrukoj prirodi, koju razmatra Pejatović (1994), čine se veoma osnovanim. Potpuno je razumljivo da u svakom društvu postoje različiti, i moglo bi se reći, specifični načini zadovoljavanja različitih potreba. Ali, uzimajući u obzir činjenicu da je čovek, posmatran i filogenetski i ontogenetski, pre svega, biće učenja, da on svoju ljudsku prirodu, svoje ljudske ciljeve, ambicije pa i potrebe osvaja i realizuje učenjem i obrazovanjem, s pravom se može reći da su učenje i obrazovanje univerzalno sredstvo i put zadovoljenja, svih drugih ljudskih potreba. Potrebe su rezultat učenja, ali učenje i obrazovanje su sredstvo realizacije i zadovoljenja potreba. Učenje i obrazovanje su u pojedinim slučajevima i situacijama i jedini put dosezanja i zadovoljenja određenih potreba. U krajnjem slučaju, razvoj i zadovoljavanje potreba zavisi od razumevanja same stvarnosti, razumevanja mogućnosti i granica zadovoljavanja potreba u društvu i kulturi, a to pretpostavlja učenje i obrazovanje. Razume se da su potrebe učenja i obrazovne potrebe, pre svega, sredstvo, put i način zadovoljenja drugih potreba ali su one isto tako i same sebi cil. Izgleda verovatno da one od pukog sredstva prerastaju u sopstvenu samosvrhu ukoliko se više zadovoljavaju. Otuda nije neosnovano tvrditi da su potrebe saznanja, potrebe učenja pa u tom okviru i obrazovne potrebe, jedan od strukturalnih delova celovitog sistema potreba odraslih ljudi. One su čak i uslov njegovog postojanja, situacionog prestrukturiranja, prilagođavanja i razvoja u celini. Koje obrazovne potrebe, i kada su povezane sa kojim specifičnim delovima tog sistema rezultat je međudejstva brojnih faktora, počev od personalnih (godine starosti, nivo obrazovanja i sl.), situacionih (porodične situacije, profesionalne situacije) do širih društvenih (društvenopolitička i ekonomska situacija).

8. Način funkcionisanja i razvoja potreba

Jedno od ključnih pitanja u razvoju i funkcionisanju potreba, posebno obrazovnih, jeste: da li je veći stimulan za razvoj potreba njihovo zadovoljenje i zadovoljavanje (termin zadovoljavanje koristimo imajući u vidu ciklični i temporalni karakter ljudskih potreba) ili nezadovoljenje, odnosno nezadovoljavanje?

Ako je zadovoljenje i zadovoljavanje osnovni stimulan funkcionisanja i razvoja potreba pitanje je da li oni deluju putem mehanizma samoprevazilaženja ili mehanizma samoredukcije, odnosno da li potrebe sa zadovoljenjem i zadovoljavanjem postaju sve veće i ponašaju se poput lavine ili požara, prevazilazeći tako svoje prethodno stanje, ili ih zadovoljenje i zadovoljavanje redukuje i gasi? Ako je verovatnija solucija u kojoj je nezadovoljenje i nezadovoljavanje potreba osnovni detonator njihovog jačanja i razvoja ponovo se postavlja pitanje kroz koji mehanizam ono deluje, kroz mehanizam samoprevazilaženja (nezadovoljena potreba postaje sve jača) ili mehanizam samoredukcije (nezadovoljena potreba se gasi)?

Rot (1976) ističe da su odnosi među potrebama i način na koji one funkcionišu regulisani određenim principima. Jedan od njih je princip deprivacije koji podrazumeva da nezadovoljenje bioloških motiva dovodi do njihovog jačanja. Međutim, ako nezadovoljenje pređe izvesnu vremensku granicu, motiv ne jača, već slabi. Princip satijacije, odnosno zasićenja, kazuje da zadovoljenje motiva vodi njegovom slabljenju. Sita mačka ne lovi miševce. Ovo je i osnovni princip Maslovljevog (Maslov, 1982) razumevanja funkcionisanja i razvoja potreba, bar kada su u pitanju one niže. Kada gladan čovek zasiti svoj stomak on više ne misli o hrani, njegovim organizmom i ponašanjem počinju da dominiraju druge, više potrebe i taj ciklus se stalno ponavlja. Za Maslova nezadovoljenje ili deprivacija jača potrebu. Pogibeljno gladnog čoveka, kaže Maslov (1982) jedino zanima hrana, on je sanja, seća je se, misli o njoj, opaža hranu i jedino nju želi. Što je odlaganje duže glad je jača. Isto je i sa svim ostalim potrebama, s tim što je za više potrebe, neophodna znatno veća količina podmirenja. Za razliku od potrebe za hranom, potreba za ljubavlju ili samoostvarenjem se ne zadovoljava tako lako i jednostano. I Alderferer (Alderferer, 1972) kaže da manji stepen zadovoljenja potreba, kako potreba egzistencije, tako i potreba povezivanja i potreba rasta, izaziva veći nedostatak i želju za njima. Sudeći prema tome, potrebe se razvijaju kroz mehanizam alternacije nezadovoljenja i nezadovoljavanja, s jedne, i zadovoljenja i zadovoljavanja, s druge strane. Jednostavnije rečeno, potrebe funkcionišu i razvijaju se po principu dvostruke negativne korelacije: što se nečeg manje ima ono se više hoće, zahteva i želi, i obrnuto što se nečeg više ima ono se manje hoće, zahteva i želi. Potrebe se razvijaju u međugri i naizmeničnom smenjivanju nezadovoljenja i nezadovoljavanja, s jedne, i zadovoljenja i zadovoljavanja, s druge strane. Nezadovoljenje deluje putem mehanizma samoprevazilaženja, a zadovoljenje kroz mehanizam redukcije potreba.

Moguće je, bar kada su u pitanju neke potrebe, pre svega homeostatičke, ali i neke više, da opstrukcija ili odlaganje zadovoljenja i nezadovoljavanja jača potrebe, odnosno da ih zadovoljenje i zadovoljavanje redukuje i gasi.

Gledano kratkoročno verovatno je da većinu homeostatičkih, ili čak, Maslovljevom terminologijom rečeno, nižih potreba, zadovoljenje redukuje i privremeno gasi potrebu. Zadovoljena potreba, kako kaže Maslov (1982), prestaje da postoji. Međutim, u svetlu činjenice da ljudske potrebe imaju cikličan i gotovo kontinuirani karakter, kao i činjenicu da one mogu biti zadovoljivane različitim snagom i na različitim nivoima i da različite potrebe zahtevaju različitu količinu podmirenja, ovaj stav je donekle problematičan. Neke, pogotovo više potrebe su gotovo nezajajljive (potrebe za ljubavlju pa i cenjenjem) pa iako ih nezadovoljenje i nezadovoljavanje jača, podmirenje čini to isto. Verovatno je da u tom slučaju zadovoljenje i zadovoljavanje prосто pomera granice i standarde, lične i grupne, kako dosegnutog tako i dovoljnog anticipiranog zadovoljenja i da sa jelom apetit postaje sve veći. Na osnovu toga mogao bi se izvesti zaključak da se neke potrebe razvijaju shodno principu: što se nečeg više ima to se on više i hoće i obrnuto, što se nečeg manje ima ono se manje i hoće, želi i zateva (princip pozitivne korelacije).

Za razumevanje načina funkcionisanja i razvoja potreba od posebnog značaja je problem pomeranja granice anticipiranog zadovoljstva i nivoa zadovoljenja, nivoa adekvatnog poželjnog podmirenja. Reč je o nečemu što bismo mogli nazvati **unutrašnje izrastanje potrebe**, što podrazumeva ne samo njeno povećanje, nego i kvalitativno menjanje. Da bi se potrebe kvalitativno menjale veoma je važno razumeti da li zadovoljavanje potrebe pomera njene granice i standarde budućeg, anticipiranog, željenog nivoa zadovoljavanja navise ili ih snižava, ili je to, možda, funkcija nezadovoljenja? Ovde je reč o jednoj drugačijoj dimenziji mehanizma samoprevazilaženja, odnosno samoredukcije. Nije reč o tome da li (ne)zadovoljenjem potreba postaje jača u smislu urgentnija, odnosno slabija, tj manje urgentna, ne govori se o mogućnosti (ne)odlaganja podmirenja, već o nivou i meri na kome potreba zahteva podmirenje. Naime, u svemu što želi da postigne, pa i u zadovoljenu potreba, čovek postavlja izvesne standarde, on poseduje vrlo definisano osećanje ličnog uspeha koje želi da dosegne, odnosno definisan nivo aspiracije u zadovoljenju potrebe. Gde će taj nivo biti postavljen zavisi od prethodnog iskustva, odnosno već dosegnutog nivoa zadovoljenja.

U skladu sa tim, naše pitanje je u kojoj meri postojeći nivo (ne)zadovoljenja determiniše nivo i standard anticipiranog zadovoljenja i da li veći nivo (ne)zadovoljenja znači i veći nivo očekivanog (ne)zadovoljenja ili je možda obratno. Zaista, ako se potreba dugo i dobro zadovoljava, gde, na kom nivou, čovek postavlja anticipiranu donju ili gornju, sasvim svejedno, granicu, odnosno količinu zadovoljenja? Ako su egzistencijalne potrebe kod izvesne ličnosti dugo i kvalitetno zadovoljavane da li je njen standard zadovoljenja i anticipirana količina zadovoljenja egzistencijalnih potreba na većem nivou nego

kod onih kod kojih to nije bio slučaj? Da li nivo zadovoljenja podiže nivo aspiracije ili ga smanjuje, ili te dve veličine nisu u međusobnoj vezi pa (ne)zadovoljenje i (ne)zadovoljavanje nije faktor kvilativnog menjanja i razvijanja potreba, odnosno njihovog unutrašnjeg izrastanja. Ako smo dugo radili za mesečnu platu od 2.000 dinara, da li se naše aspiracije i željena očekivanja u pogledu zarade, pre kreću oko cifre od 3.000 nego oko cifre od 300.000 hiljada, ili je možda obrnuto? Zvonarević (1981) ističe da je prirodna ljudska tendencija da se aspiracioni nivo postavlja što je moguće više tako da pruža maksimalno zadovoljenje. Ali postoji tendencija koja sprečava da se taj nivo postavi suviše visoko usled straha od neuspeha. U konkretnoj situaciji ljudi prilično realno dovode u ravnotežu te dve tendencije. Čovek postavlja nivo aspiracije dovoljno visoko da bi mogao da doživi osećanje uspeha, ali ne tako visoko da bi mogao da doživi osećaj neuspeha.

Za našu raspravu i istraživačku ambiciju od posebnog značaja je pitanje da li i obrazovne potrebe funkcionišu i razvijaju se na pomenuti način i u skladu sa pomenutim načelima. Kada su u pitanju obrazovno-kulturne potrebe Savićević (1989) ističe da one sa činom zadovoljavanja postaju veće i da jednom zadovoljene obrazovne potrebe vode novim potrebama. Andragoška istraživanja, posebno proučavanja participacije, pokazuju da u obrazovanju odraslih najviše participiraju obrazovani (Tough, 1979, Savićević, 1989, Kulić, 1998) što bi bio pouzdan znak da zadovoljenje jača potrebu i to kroz mehanizam samoprevazilaženja. Pejatović (1994) je ovom problemu posvetila značajnu pažnju. Rezultati njenih istraživanja svedoče o izvesnoj osobenosti pa i ćudljivosti obrazovnih potreba odraslih. Prema tim rezultatima, izgleda da zadovoljenje nešto malo iznad optimalnog, osrednjeg nivoa, najviše pomera granicu anticipiranog, željenog zadovoljenja, odnosno nivoa aspiracije. Znanje iz određene oblasti najviše žele oni koja ga poseduju prilično, ni malo ni mnogo. Ipak, oni koji znaju malo, žele više znanja od onih koji ga imaju mnogo. Na prvi pogled, ovaj nalaz je donekle u suprotnosti sa onim andragoškim istraživanjima koja kazuju da sa porastom nivoa obrazovanja (sa zadovoljenjem potrebe za obrazovanjem) raste i potreba za njim, te da su najveći korisnici programa za obrazovanje odraslih - obrazovani. Nama se, ipak, čini da im on ne protivreči, već da ih, moglo bi se reći, donekle precizira, sugerišući pod kojim uslovima i sa kojom količinom obrazovanje kao stečeno znanje deluje na unutrašnje izrastanje potrebe za obrazovanjem kroz zadovoljenje, koristeći mehanizam samoprevazilaženja i mehanizam redukcije, a pod kojim uslovima kroz relativno nezadovoljenje, koristeći mehanizam samoprevazilaženja.

Uzimajući u obzir celokupno prethodno razmatranje, čine nam se podjednako verovatne i hipoteza da je zadovoljenje kroz mehanizam samoprevazilaženja osnovni način razvoja i funkcionisanja potreba odraslih, posebno nji-

hovi obrazovnih potreba i hipoteza da je nezadovoljenje, takođe, putem mehanizma samoprevazilaženja, osnova njihovog funkcionisanja i razvoja, posebno, kada su u pitanju obrazovne potrebe odraslih. Shodno tome, ponašanje odraslih ljudi u zadovoljavanju potreba, uključujući tu i obrazovne, moglo bi se u najkraćem opisati kroz načelo - što više imaju - više i hoće, i obrnuto, što manje imaju manje i hoće (princip pozitivne korelacije), mada to ne isključuje mogućnost da se oni u određenim okolnostima rukovode i načelom što manje imaju - više hoće i obrnuto, što više imaju manje hoće (princip negativne korelacije).

9. Utvrđivanje obrazovnih potreba

Shodno dominantnom razumevanju potreba, moglo bi se reći da njihovo utvrđivanje predstavlja proces, odnosno tehnologiju identifikovanja nedostataka, odnosno deficita. Iz toga bi gotovo neizbežno sledio zaključak da je utvrđivanje obrazovnih potreba, pre svega, empirijska procedura i proces. No, nije, bar ne uvek, tako. Savićević (1989) ističe da utvrđivanje obrazovnih potreba nije samo empirijski i jednostavan tehnički posao jer utvrđivanje obrazovnih potreba ima svoju nezaobilaznu filozofsku podlogu koja podrazumeva raspravu o društveno-političkim, etičkim i estetskim vrednostima.

I Louson ističe da su društvene vrednosti i norme u tesnoj vezi sa razvojem obrazovnih potreba a da se u osnovi utvrđivanja potreba nalazi vrednosno suđenje. U tom kontekstu potrebe imaju sledeće karakteristike:

"One su zasnovane na proceni i dijagnozi situacije u kojoj postoji određeni deficit.

Dijagnoza se postavlja u skladu sa nekim prethodno postojećim normama ili standardima koji su ustanovljeni kao poželjni.

Prepisuje se recept koji će verovatno izlečiti deficit.

Baš taj recept je ono što konstituše "potrebu".

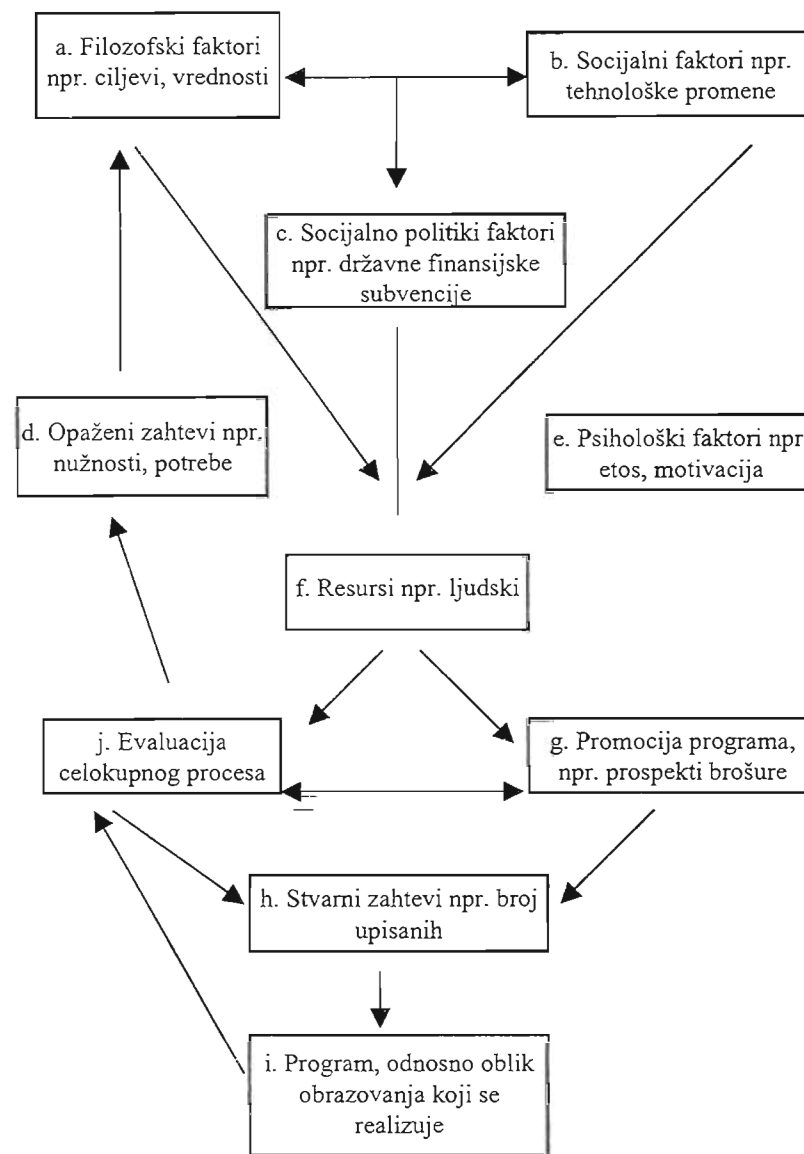
Recept X je "potreban".

Izjaviti da je X potreban, znači reći da ga je neophodno obezbediti.

Uveden je imperativ" (Lawson, 1979, str.84).

Koliko je modelovanje bilo kojeg procesa (programa) obrazovanja kompleksan možda najbolje govori šema koju su sačinili Hul i Bun (prema: Jarvis, 1995). Iz nje se veoma jasno vidi da je rasprava o ciljevima i vrednostima nezaobilazan faktor planiranja i programiranja obrazovanja, pa time i ispitivanja obrazovnih potreba.

Šema 2. Faktori modelovanja procesa (programa) obrazovanja odraslih

S obzirom na normativnu funkciju obrazovanja, mislimo da je osnovni smisao utvrđivanja obrazovnih potreba definisanje stanja koje treba da bude, i koje treba dosegnuti, dok je neposredni i operativni cilj andragoški i didaktičko-metodički artikulisan program obrazovanja i učenja. Kako svaki program obrazovanja i učenja, bar u embrionalnoj formi sadrži i uslove svoje realizacije, opšti i najširi cilj ispitivanja obrazovnih potreba je pribavljanje osnovnih saznanja i informacija o potencijalnim ili stvarnim učesnicima procesa obrazovanja i formulisanje osnovnih stavova, strategijskih i operativnih opredeljenja o celokupnom procesu obrazovanja i učenja. S obzirom na to, utvrđivanje obrazovnih potreba nije samo empirijska procedura identifikovanja sadržaja, pogotovu sadržaja kao nedostatka u smislu onog što nedostaje, što je nesaznato i nenaučeno, već i kompleksno racionalno-teorijsko proučavanje koje ima naučno-stručne, društveno-političke, aksiološke, etičke i estetske, istorijsko-komparativne i psihološke dimenzije. Iako je reč o osobenom tipu proučavanja, na raspolaganju mu je gotovo kompletan metodološki arsenal društvenih nauka (različiti pristupi, metode, tehnike, sredstva i izvori).

Shodno tome, kao i raznolikoj prirodi i funkciji obrazovnih potreba, proces njihovog utvrđivanja u metodološkom i operativnom smislu shvatamo kao kombinaciju različitih istraživačkih pristupa i postupaka: od utvrđivanja i (samo)izražavanja maglovitih preferencija i difuznih želja, do formulisanja preciznih i dubokih interesovanja i zahteva za određenim sadržajem, zasnovanih na introspekciji, ličnom samouvidu, samoizboru i proceni, do kompleksnih istraživačkih postupaka i procedura, počev od ekspertske procene i saveta, preko fenomenološke analize, (opservacija, snimanje, deskripcija, merjenja, klasifikovanja) do teorijskog promišljanja i vrednosnog analitičko-sintetičkog suđenja.

Različiti karakter obrazovnih potreba (potrebe kao nedostatka i potrebe samoprevazilaženja) i različite vrste potreba (zavisno od kriterijuma koji koristimo za njihovu klasifikaciju) produkuju i različite načine njihovog utvrđivanja. U tom procesu potencijalni učesnici obrazovanja, odnosno oni čije se potrebe ispituju, predstavljaju svakako nezaobilazan faktor i njihove preferencije, želje, interesovanja svakako ne treba potcenjivati. Noules (Knowles, 1990) čak ističe da je ključni momenat u proceni potreba učenja, učenička percepcija diskrepancije između onoga gde su oni sada i gde žele (i treba) da budu. Nismo sigurni da je subjektivno osećanje nedostatka najvažniji parametar procesa utvrđivanja obrazovnih potreba, ali je svakako neophodan. Relativna važnost pojedinih elemenata je multideterminisana pa prema tome i varijabilna. Kreiranje vizije, (teorijsko promišljanje i vrednosno suđenje) anticipacija budućeg znanja, kompetentnosti i ponašanja, stanja, situacija i procesa je isto tako važ-

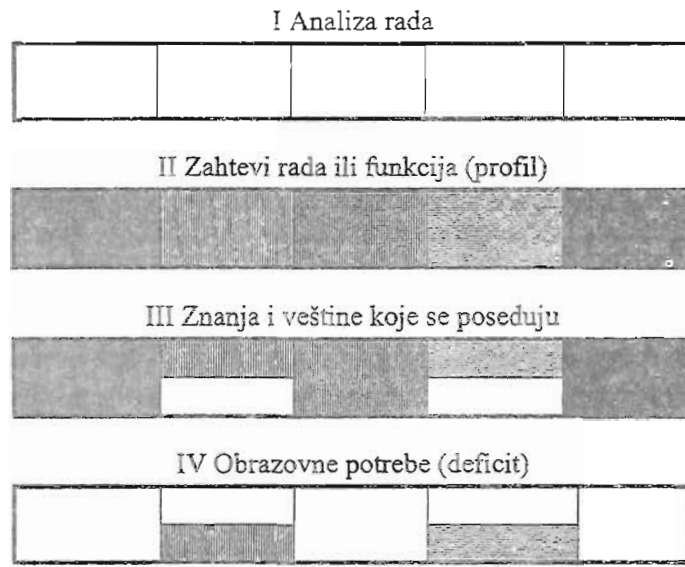
no, ponekad čak i važnije od onoga što misle, što bi hteli i što trenutno znaju, žele i osećaju potencijalni učesnici procesa obrazovanja. Savićević (1989) s pravom kritikuje servisnu i tržišnu orijentaciju u ispitivanju obrazovnih potreba koja se, pre svega, oslanja na sudove potencijalnih učesnika u procesu obrazovanja, a koja produkuje programe koji su teorijski, a pre svega vrednosno prilično neutemeljeni. Međutim, mora se ipak priznati, da iako takvi programi zaista mogu da imaju nedostatke, pomenuti pristup je u nekim situacijama jedino moguć (realizabilan) način utvrđivanja obrazovnih potreba. Njegove slabosti se mogu nadomestiti ako se on kombinuje sa drugim pristupima, i procedurama kako bi, makar i post festum, dobio adekvatnu andragošku aksiološku, psihološku i didaktičko-metodičku elaboraciju i korekciju.

U obrazovanju odraslih o obrazovnim potrebama najčešće govorimo kao o objektivnom nedostatku, diskrepanciji jazu između postojećeg, dosegnutog, s jedne, i poželjnog, normiranog, zahtevanog stanja, koje uspostavlja neki sistem, grupa ili pojedinac u vidu norme, standarda, zahteva ili interesa. Shodno tome i procedura utvrđivanja te vrste obrazovnih potreba je i najviše razmatrana i teorijski uobličavana. Potrebe, kao nedostatak objektivnog tipa su ustvari obrazovne potrebe grupe, organizacije, društva ili bilo kog socijalnog (sub)sistema, koje svoju manifestaciju imaju kod pojedinaca koji im pripadaju ili će im pripadati. U teoriji i praksi obrazovanja odraslih razvijeni su različiti modeli za utvrđivanje ovog tipa obrazovnih potreba. Za ovu grupu modela karakteristično je da postoji ili se sačinjava standard, norma ili precizna deskripcija zahtevanog i poželjnog ponašanja, stanja ili situacije. Norma, standard, zahtevano i poželjno se ne izvode samo iz trenutnog, postojećeg, dosegnutog, već i iz željenog, projektovanog, anticipiranog, mogućeg. Normirano i zahtevano predstavljaju sintezu postojećeg i njegove buduće projekcije, odnosno vizije.

Penington (prema: Savićević, 1989) govori o modelima diskrepancije sistema čija je suština u utvrđivanju "jaza" između onoga što jeste i onoga što i kako treba da bude. U realizaciji ovog modela obično se koristi problemski pristup sa zadatkom da se utvrdi deficijencija, a na osnovu nje oblikuje program obrazovanja.

Pastuović (1978) je razvio proceduru ispitivanja diferenciranih obrazovnih potreba u profesionalnom osposobljavanju i usavršavanju zaposlenih koja se sastoji od četiri faze: 1. analiza rada, 2. profiliranje rada, odnosno utvrđivanje znanja i veština potrebnih za obavljanje rada, 3. ispitivanje znanja i veština i 4. upoređivanje postojećih i potrebnih znanja. Grafički prikaz tog modela je sledeći:

Šema 2. Opšti model ispitivanja obrazovnih potreba (Pastuović)

Shodno ovom modelu, utvrđivanje obrazovnih potreba započinje kvalitativnom analizom funkcija i aktivnosti koje pojedinac obavlja u procesu rada: zadaci od kojih se aktivnost sastoji, postupci i tehnička sredstva koji se pri tome koriste, kao i uslovi u kojima se aktivnost obavlja. Pre svega u obzir se uzima postojeće stanje rada - ali ne samo ono. Pastuović insistira da se u analizu rada ukalkuliše i "projektirani rad tj., rad onakav kakav bi trebao biti u svom optimalnom izvođenju" (Pastuović, 1978, str.89). To znači da se obrazovne potrebe ne izvođe samo iz postojećeg već i iz budućeg razvoja i budućih stanja. Rezultat analize rada je celovit opis radne aktivnosti koja se obavlja. Na osnovu analize rada pristupa se drugoj fazi utvrđivanja obrazovnih potreba - profiliranju rada. Profiliranje se sastoji od utvrđivanja onih znanja, veština i sposobnosti koje su neophodne za obavljanje rada koji je bio predmet analize. U trećoj fazi, kod zaposlenih se objektivnim standardizovanim postupcima, kao što su serije zadataka objektivnog tipa, vrši ispitivanje posedovanih teorijskih i praktičnih znanja. Komparacija znanja i veština identifikovanih u fazi profiliranja rada i znanja i veština koje zaposleni već poseduju rezultira njihovom razlikom, tj., obrazovnim potrebama u određenom području rada.

I neki drugi autori su razvili sličan model utvrđivanja obrazovnih potreba (Samolovčev 1970; Samolovčev - Muradbegović, 1979). Ispitivanje diferenciranih obrazovnih potreba identično je proceduri koju je predložio Pastuović (1979). Kada su u pitanju globalne obrazovne potrebe oni govore o sledećim fazama njihovog utvrđivanja:

1. utvrđivanje (snimanje) opšte situacije;
2. snimanje trenutne kadrovske razvijenosti i utvrđivanje razlika između idealne i stvarne kadrovske situacije;
3. ocrtavanje prognostičke kadrovske situacije;
4. utvrđivanje projekcije razvoja kadrova, zavisno od ustanovljenih potreba i ekonomskih mogućnosti radne organizacije, odnosno komune;
5. izrada obrazovnih modela;
6. utvrđivanje didaktičkih modela i neposredna valorizacija obrazovno-vaspitnih sadržaja i organizacije nastavnog procesa.

Slične modele utvrđivanje obrazovnih potreba razvili su i neki drugi autori. (detaljnije videti u: Lawson, 1979; Savićević; 1989, Kulić, 1998; Knowles, 1980; 1990; Knoks, 1986).

Pomenuti modeli su pre svega razvijeni za potrebe profesionalnog obrazovanja i obrazovanja u preduzećima pa je njihova primena prilično ograničena. Zbog toga predlažemo nešto opštiji i raznovrsnosti obrazovanja odraslih primereniji, model istraživanja obrazovnih potreba.

1. Aktiviranje, priprema i projekcija procesa utvrđivanja obrazovnih potreba. Proces utvrđivanja obrazovnih potreba u suštini započinje identifikacijom problema, suočavanjem sa planiranom ili iznenadnom promenom, razvojnom projekcijom i situacijom koja je rezultat nedostatka znanja ili neadekvatnog znanja i uopšte sa stanjem koje zahteva obrazovanje i učenje. Posle aktivirajućeg događaja, a pre početka neposrednog i direktnog utvrđivanja obrazovnih potreba, neophodno je preduzeti niz pripremnih radnji i postupaka, kao što su: donošenje odluke o utvrđivanju obrazovnih potreba, naučno-stručna, andragoška i finansijska elaboracija opravdanosti utvrđivanja obrazovnih potreba za dato područje znanja, odnosno ciljnu grupu, definisanje i deskripcija ciljne grupe i njenih osnovnih karakteristika, definisanje ciljeva i operativnih zadataka procesa utvrđivanja obrazovnih potreba, projektovanje tipa i toka utvrđivanja potreba, kao i mogućih pristupa, postupaka, metoda, sredstava i instrumenata i izvora utvrđivanja obrazovnih potreba, preciziranje dinamike njihove realizacije, formiranje i obuka tima koji će realizovati utvrđivanje potreba sa preciziranim individualnim obavezama.
2. Definisanje modela (vizije) poželjnog stanja, ponašanja, funkcija ili kompetentnosti. Obrazovanje i kao i svako planirano delovanje ima normativnu

dimenziju; ono nešto hoće, nečemu teži, definiše ono što treba da bude, usmereno je na (samo)prevazilaženje, dosezanje novog, drugačijeg i mogućeg. Utvrđivanje obrazovnih potreba mora eksplicitno da izrazi tu dimenziju. Prema tome, ono je na prvom mestu, a ponekad i pre svega, proces (samo)kreiranja, vizije, modela, poželjne situacije, stanja, ponašanja ili kompetentnosti. Obrazovne potrebe su ne samo šturi i goli nedostatak, već i teorijski (filozofski i vrednosno) zasnovane projekcije, anticipacije, naučno-stručna i profesionalna suđenja o onome što treba i može biti u jednom području znanja, rada ili ličnosti u datom prostoru i vremenu (sjedinenost s granicama). Model mora biti opisan kroz indikatore znanja, sposobnosti, veština, stavova, interesovanja i vrednosti, što ustvari predstavlja specifikaciju obrazovnih zahteva, odnosno potreba.

Zavisno od toga gde se i za čije potrebe obavlja, konstrukcija modela može da počiva na proučavanju poslovne i razvojne politike, kadrovske politike, strategije poslovanja, kratkoročnih i dugoročnih ciljeva preduzeća, odnosno organizacije uopšte, naučnim i stručnim dostignućima, standardima, projekcijama razvoja u određenoj oblasti, području znanja ili profesiji ili personalnim ili grupnim razvojnim projekcijama i razvojnim zadacima, ambicijama, željama i zahtevima. U nekim situacijama i za neke svrhe, proces utvrđivanja obrazovnih potreba može se ovde sasvim legalno "zaustaviti" (kad je reč o tržišno orijentisanim programima, programima namenjenim širem i malo poznatom auditorijumu), dok je u određenim prilikama neophodno preduzeti sledeći korak u procesu utvrđivanja obrazovnih potreba – utvrđivanje postojećeg.

3. Utvrđivanje i analiza postojeće situacije u obavljanju različitih funkcija i uloga, trenutnog ponašanja ili nivoa kompetentnosti i znanja. Reč je o značajnom i složenom empirijskom poslu, koji se, dakle, ne može samo svesti na testiranje znanja i merenje uopšte. On podrazumeva proučavanje (potencijalne ili stvarne) ciljne grupe, njenih karakteristika i ciljeva, uslova u kojima funkcioniše, razvojnih i profesionalnih zadataka, funkcija i uloga, proučavanje prethodne životne i profesionalne biografije i postignuća u indikatorima znanja, sposobnosti, veština, stavova, interesovanja i vrednosti. U slučajevima kada je neophodan uvid u postojeće znanje, najadekvatnija je primena serije zadataka objektivnog tipa. Međutim, u nekim slučajevima to nije ni potrebno a ni moguće, pa je sasvim validno osloniti se na procene i iskaze potencijalnih učesnika u procesu obrazovanja koliko im određeno znanje nedostaje, odnosno u kojoj bi meri hteli da ga stiču. Nekada je u proučavanju, proceni i analizi postojeće situacije neophodno i jedino moguće osloniti se na stavove, mišljenja i procene eksperata i stručnjaka različitih profila. Razume se da i postojeće stanje mora biti opisano kroz indi-

katore znanja, sposobnosti, veština, stavova, interesovanja i vrednosti, što ustvari predstavlja obrazovne potrebe u dimenziji dugoročne (ne)zadovoljenosti (sjedinenost sa granicama).

4. Poređenje modelovanog, odnosno projektovanog i utvrđenog stanja. Rezultat poređenja je precizirana razlika, odnosno debalansa između modelovanog i projektovanog, s jedne, i postojećeg, s druge strane. Komparativnom analizom identifikujemo vrstu potreba, odnosno sadržaja obrazovanja i učenja, njihov obim, intenzitet, pa time i urgentnost i relevantne uslove zadovoljenja.

Svaku od ovih faza mogu da ostvare različiti subjekti, različitim sredstvima, metodama i tehnikama i primenjenim kriterijumima od ličnog samoprojektovanja i samouvida, procene i uviđanja drugih pojedinaca, do složenog multidisciplinarnog teorijsko-empirijskog proučavanja.